

VALUCH TIBOR

AZ ELLENÁLLÁS FORMÁI – AZ 1956-OS FORRADALOM TÁRSADALMI JELLEMZŐI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Az előzmények

Az 1956-os magyar forradalom előzményeit három síkon érdemes röviden összefoglalni: a politikai, a gazdasági és a társadalmi viszonyok kínálnak ilyen lehetőségeket. Politikai értelemben a forradalom közvetett előzményének tekinthető Nagy Imre 1953 júniusa és 1955 márciusa közötti miniszterelnöksége, az óvatos változtatások, illetve az úgynevezett új szakasz kísérlete. De ugyancsak fontos megemlíteni a külpolitikai változásokat, Sztálin halálát, a berlini munkásfelkelést, az SZKP 1956. februári XX. kongresszusát. A belpolitikában nyilvánvalóan tovább növelte a feszültségeket Rákosi Mátyás 1955–56-os dogmatikus ideológiai-politikai alapokon végrehajtott restaurációs politikája, a desztalinizáció megtorpanása. Az SZKP XX. kongresszusa megerősítette a magyarországi reformer politikai erőket. A politikai nyilvánosság a hatalmon levők szándéka ellenére fokozatosan szélesedett. Megalakult a Petőfi Kör, egymást követték a változásokat sürgető politikai viták, 1956 nyarán menesztették Rákosi Mátyást, október 6-án újratették a koncepciók perben elítélt Rajk Lászlót és társait. Majd ezt követően felgyorsultak az események.

Gazdasági értelemben összegző jelleggel azt lehet mondani, hogy a hadigazdálkodás, az extenzív és egyoldalú iparosítás (nehézipar-fejlesztés), a tervgazdálkodással együtt járó tervanarchia következtében az 1956 előtti évek során az ország gazdasági ereje és teljesítőképesége folyamatosan csökkent, a jövedelemelvonás mértéke igen magas volt. A bérek és a jövedelmek igen alacsony szinten nivellálódtak.

A társadalmi viszonyokat vizsgálva látható, hogy a társadalmi feszültségek állandóan növekedtek. Az 1956 előtti szűk évtized során a magyar társadalom különböző csoportjainak többsége valamilyen formában konfliktusba keveredett a kommunista politikai hatalommal. A sérelmek skálája igen széles volt: a skála a létbizonytalanság általános megtapasztalásától, a tulajdon elvesztésén, a – lényegében – korlátlan erőszak mindennapi életbe történő beépítésén túl (koncepciók perек, csengőfrász, állandósult ellenségkeresés), egyes társadalmi csoportok – többé-kevésbé – szisztematikus üldözésén át („kulákok”) a nemzeti sérelme-

kig (szovjet mintájú címer és alkotmány, a nemzeti hagyományok leértékelése) terjedt. Összegző jelleggel azt lehet mondani, hogy mindazok a politikai lépések, amelyek a fordulat éveit követően a kommunista párt egyeduralmi törekvéseinek és az ország szovjetizálásának a céljait szolgálták, egyre nagyobb ellenérzést keltettek a magyar társadalom legkülönbözőbb csoportjaiban, folyamatosan növelték a politikai és társadalmi feszültséget, és lényegében törvényszerűen vezettek el a hatalom és a társadalom közötti ellentétek kirobbanásáig.

Az adott keretek között nyilvánvalóan nem lehetséges a forradalom eseménytörténetének áttekintése, így elsősorban az események társadalmi jellemzőinek – a társadalmi aktivitás sajátosságai, a létrejött szervezetek társadalmi háttere – összefoglalására van mód.

Forradalmi szervezetek és társadalmi hátterük

A kommunista berendezkedés politikai szerkezetének gyökeres átalakítására, felszámolására, az egypártrendszer megszüntetésére két kísérlet történt a korszak során, az első 1956-ban, a második 1989/90-ben. A fordulat éveit követően, az ötvenes évek folyamatai nemcsak a parlamentáris rendszert számolták fel, hanem látszólag eltüntették a társadalmon belüli politikai nézetkülönbségeket is. A diktatórikus berendezkedés alapvetően megváltoztatta a társadalom és a politika viszonyát, és a többé-kevésbé civil ethosra épülő politikai kultúra helyébe az alattvalóké lépett. Ezek a folyamatok azonban még nem voltak visszafordíthatatlanok, amint ezt az 1956-os forradalom eseményei is bizonyították. Az 1956-ban széles skálán mozgó pártszervezések – annak ellenére, hogy a magyar társadalmat az ötvenes évek első felében politikailag az egypárti diktatúrára próbálták szocializálni – jól mutatják a valóságos politikai tagoltságot. Önmagában ez a tény is cáfolja azt, hogy a kommunistáknak sikerült a társadalom monolitá alakítása. Természetes törekvésnek kell tekinteni, hogy a politikai struktúra helyreállításának folyamatában az 1945–1947-es időszak hagyományaihoz nyúltak vissza, mint ahogy az is magától értetődő, hogy ebben az előképben a polgári elemek voltak a meghatározóak. November első napjaira – amennyire ezt a különböző politikai megnyilatkozásokból rekonstruálni lehet – fokozatosan háttérbe szorult minden, ami bármilyen formában a kommunisták által megtestesített szocializmushoz kötődött. Ezzel párhuzamosan növekedett a polgári értékek helyreállítását akaró demokrata álláspont népszerűsége, valamint a szocialisztikus elemeket is tartalmazó – a Petőfi Párt által képviselt – nemzeti és radikális demokrata nézetek elfogadottsága. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a korábbi időszak nemzeti sérelmei miatt a résztvevők fogékonyak voltak a nemzeti értékek iránt. Ez minden bizonnyal kedvező körülményeket teremthetett volna a nemzeti frazeológiát használó politikai tömörülések számára. A politikai ideológiák markáns megfogalmazódását és egymástól való elkülönülését, a ta-

golt politikai szervezetrendszer kialakulását, illetve megszilárdulását a november 4-i szovjet beavatkozás tette lehetetlenné.

A társadalom politikai részvétele 1956-ban alapvetően két síkon zajlott: az utcai tömegmegmozdulásokban, melyek skálája a békés tüntetéstől az utcai harcokig terjedt, és a forradalom napjaiban létrehozott politikai szervezetekben: forradalmi bizottságokban, munkástanácsokban és pártokban. Igen széleskörű volt a különböző szervezetek elfogadottsága és társadalmi támogatottsága. Ezt jól mutatja többek között az is, hogy a forradalmi bizottságok rendszerint sikeresen tartották fenn az egyes települések közbiztonságát. A korábbi évek során felgyülemlett feszültségek felszínre kerülése viszonylag ritkán vezetett atrocitásokhoz, amiben e szervezetek működőképessége és társadalmi elfogadottsága is minden bizonnyal szerepet játszott. A különböző szervezetek politikai súlya és aktivitása is változó volt. A fegyveres felkelés és a november 4-i szovjet megszállással szembeni ellenállás időszakában a spontán szerveződött fegyveres felkelőcsoportok befolyásolták az eseményeket, a forradalom napjaiban fontos szerepe volt a települések igazgatását átvevő forradalmi bizottságoknak, a november-decemberi politikai utóvédharcok során pedig a munkástanácsok váltak meghatározó politikai erővé.

Az események jellegénél fogva nyilvánvalóan nem lehet pontosan meghatározni a résztvevők létszámát. Nem túlzó az a becslés, miszerint az ország 15 év feletti népességének (1956-ban 7 millió fő) egynegyede-egyötöde – 1,4–1,8 millió fő – volt valamilyen formában aktív résztvevője a forradalmi napok eseményeinek. Az ország településein a tanácsok helyébe forradalmi bizottságok léptek, ezek létszáma a községekben és a kisvárosokban 10-50 fő, a nagyobb településeken 50-80 fő volt. Így tehát a forradalmi bizottságok tagjainak létszáma országos szinten 60-80 000 főre tehető. A kisebb üzemek, hivatalok, intézmények munkástanácsai általában 10-20 főből, a nagyobb gyárakban és intézményekben 30-50 főből álltak. A munkástanácstagokká választottak száma minimálisan 80-100 000 fő. A politikai szervezetekben tagságot vállalók együttes létszáma országos szinten tehát 140-180 000 főre becsülhető. A Belügyminisztérium 1958–59-ben elkészített „feltérképezésében” megyénként átlagosan 5-6000 főt vettek nyilvántartásba, ami budapestiekkel együtt 110-130 000 főt jelent. A spontán módon kiválasztódott ötvenhatos politikai elit – forradalmi bizottsági elnökök, elnökhelyettesek, titkárok, munkástanácselnökök és helyettesek – tagjainak a száma országosan 14-15 000 főben adható meg.

A forradalmi napokban a politikai aktivitás elemi szintjét a tüntetésen, tömeggyűlésen történő egyszeri vagy ismétlődő részvétel jelentette, akik ennél aktívabb, tudatosabb részesei voltak az eseményeknek, rendszerint valamelyik újonnan alakuló testület, szervezet tagjaivá lettek; a harmadik csoportot pedig azok alkották, akiket ezen szerveződések tisztségviselőivé, vezetőivé választottak.

Az 1956-os vezetőréteg kiválasztódásában meghatározó szerepe volt a társadalmi önszerveződésnek, a közvetlen demokratikus politikai technikák – népgyűlés, nyílt jelöltállítás és választás – széles körű alkalmazásának. Ennek a vezetőrétegnek a tagjai közé a forradalmi megmozdulások következtében országos és helyi szinten irányító szerepet betöltő politikusokat, forradalmi bizottsági és munkástanács vezetőket, az újjászerveződő pártok meghatározó személyiségeit lehet besorolni. Létszámuk országosan mintegy 14-15 000 főre tehető. Általában nagyobb esélyük volt a vezető pozícióba kerülésre 1956 októberében azoknak, akik az 1945–1947 közötti időszakban aktív politikusok voltak, akik a Rákosi-korszakban nem voltak részesei a politikai elitnek, vagy meg tudták őrizni személyiségük hitelét, akik nem voltak tagjai a kommunista pártnak, bár a kommunista párttagság önmagában nem kizáró ok. A kiválasztódást helyi szinteken az adott lokális társadalmi pozíció és presztízs is jelentősen befolyásolta. A forradalmi szervezetek társadalmi összetétele rendszerint az adott szervezet szűkebb-tágabb társadalmi környezetének viszonyait tükrözte. Az üzemi munkástanácsokban egyaránt szerephez jutottak a munkatársaik körében tekintéllyel rendelkező munkások, a termelésirányítók és a műszaki értelmiségiek. A települések forradalmi bizottságainak összetételét, pedig az adott településforma és annak társadalmi meghatározottságai befolyásolták. Az községekben és a mezővárosokban nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszottak a mezőgazdasági foglalkozásúak, az ipari városokban a különböző üzemek munkásai, az oktatási központokban, egyetemi városokban, pedig e két társadalmi réteg mellett a humán értelmiség is jelentős szerephez jutott. A helyi társadalmi viszonyok többékevésbé teljesen leképeződtek ezeknek a szervezeteknek az összetételében. A forradalom leverését követően a vezetővé választottak egy része emigrált, az itthon maradottak többségét a „szeszélyesen szisztematikus” megtorlás során internálták, rövidebb-hosszabb börtönbüntetésre, nem ritkán halálra ítélték.

A korszakban az 1956-os forradalom időszakában dúltak ismét fegyveres harcok az országban. A különböző fegyveres csoportokban résztvevők számáról és társadalmi jellemzőiről csak részlegesen állnak rendelkezésre adatok. A legtöbb és a legnagyobb létszámú fegyveres csoport Budapesten a város főbb közlekedési csomópontjai (Baross tér, Széna tér, Üllői út, Móricz Zsigmond körtér) mentén jött létre és tevékenykedett. A fegyveres harcok résztvevőinek döntő többsége fiatal munkás volt. Közvetett módon ezt támasztják alá annak a felmérésnek az adatai is, amit a Központi Statisztikai Hivatal 1957-ben készített. (A korra jellemző módon ez a kiadvány ideológiai és politikai okokból csak 1990-ben kerülhetett nyilvánosságra.) Eszerint a harcok során 19 226-an sebesültek meg és 2502-en veszítették életüket 1956 októberé és 1957 januárja között. A sebesültek 85%-a, az elhaltak 77,7%-a budapesti illetőségű volt, ami nyilvánvalóan annak a következménye, hogy a fegyveres összecsapások Budapesten voltak a legintenzívebbek. A budapesti áldozatok közül a legtöbben a VIII., a IX., a VII. és az V. kerületben veszítették életüket, vidéken pedig megelőző vagy a

megtorló jellegű sortüzek és a november 4-e utáni szórványos fegyveres ellenál-lás helyszínein – Mosonmagyaróvár, Salgótarján, Veszprém, Miskolc, Kecskemét, Dunapentele – volt a legmagasabb az áldozatok száma. A harci cselekményekben elesettek döntő többsége 40 évesnél fiatalabb, fizikai foglalkozású férfi volt.

Politikai pártok és irányok

1956-ban 32 párt vagy párt jellegű tömörülés megszerveződéséről találtak a kutatók adatokat, ebből azonban 10-12 párt fejtett ki tényleges tevékenységet. Általában véve az újjászerveződő pártok – miként más forradalmi testületek – alapvető politikai kérdésekben egymáshoz igen közeli álláspontot képviseltek, esetenként csak a javasolt megoldási módok különböztek. Nézetazonosság volt többek között az ország szuverenitásának helyreállításában, a demokratikus politikai rendszer megteremtésében, a korábbi időszak diktatórikus politikája által okozott társadalmi sérelmek orvoslásában, a tulajdonviszonyok óvatos és mérsékelt átrendezésében. Ez utóbbi többnyire az állami tulajdon kizárólagosságának megszüntetését és a korlátozott magántulajdon engedélyezését jelentette. Az agrárpártok esetében mindez a parasztsággal és a földtulajdonnal kapcsolatos kérdések középpontba állításával egészült ki.

Bár a pártalapítási folyamat tömeges volt, szembeötlő tény a szélsőjobboldali pártok alulreprezentáltsága 1956-ban. Az ötvenes évek első felében alkalmazott – a represszió tömeges alkalmazásán alapuló – politika reakciójaként nem lett volna különösebben meglepő, ha a kommunistaelenesség erős, a szélsőségekhez közelítő jobboldaliságban artikulálódik. Ezzel szemben a közérzület általában nem volt fogékony a szélsőségekre. Közvetett módon ezt erősíti meg az is, hogy a megtorlás folyamatában az e tény igazolásában messzemenően érdekelt politikai rendőrség sem tudta igazolni a szélsőjobb politikai szerveződések számottevő jelenlétét 1956 lázas napjaiban. Az is igaz, hogy a társadalomban széles körben jelen lévő, demokratikus politikai orientáció eleve csekély mozgásteret kínált mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal szerveződések számára.

A jobboldal pártjai közül a keresztény pártok újjászerveződése volt a leggyorsabb, a jobbközép tömörüléseké a leglassúbb. Ám az 1945–47-es évek koalícióját alkotó pártokkal ellentétben számottevő különbség, hogy az újjászerveződés a fővárosra és vidéki nagyvárosokra koncentrálódott. Ezeknek a pártoknak a regenerálódását közvetett módon a kommunisták radikális ateizmusa segítette. Az eszközökben nem válogató ideológiai-politikai nyomásgyakorlás ellenére ekkor még vallási kötődését többnyire megőrző – katolikus többségű – magyar társadalmat mélyen érintette Mindszenty József bíboros meghurcoltatása és sorsának az alakulása. Így érthető módon jelentős politikai súlya volt kiszabadulásának és politikai nyilatkozatának. Az ekkoriban éledező keresztény pártok közül is valószínűleg azok az alakulatok tehettek volna szert nagyobb befolyás-

ra, melyeknek programjukkal sikerül megnyerni a bíboros és a püspöki kar támogatását.

Az új politikai szerkezet kialakulásának lényeges eleme volt a kommunista párt szinte teljes körű dezorganizációja és nehézkes újjászerveződési kísérlete. Lényegét tekintve a kommunista párt – különösen a vezetés szintjein – 1953-tól már nem egy, hanem két pártot alkotott, ami – eredeti szervezeti formájában – fokozatosan elvesztette politikai cselekvőképességét. A Rákosi Mátyás nevével fémjellezhető dogmatikusok, a Nagy Imre körül csoportosuló radikális reformerek, valamint a legfeljebb a rendszeren belüli reformok segítségével a politikai berendezkedést gyakorlatilag változatlan formában megőrizni akaró „tétovázó többség” nyilvánvalóan nem maradhatott meg hosszú távon ugyanabban a szervezetben. A polarizálódás az 1953 és 1956 közötti időszakban változó intenzitású, de folyamatos volt, az irányzatok között politikai küzdelem előrevetítette a politikai differenciálódás és a strukturális átrendeződés folyamatát. Természetesen az is tény, hogy a politikai válság kiéleződéséig a párttagság döntő többsége, valamint a pártvezetők egy része az állásfoglalástól tartózkodni akaró „tétovázókhoz” tartozott, vagyis engedelmesen követte a gyakran változó politikai irányvonalakat. A kommunista párton belül újabb törésvonalat jelentett a tagság és az apparátus viszonya. Az apparátus egésze – miután a politikai osztály szerves részét képezte – érdekelt volt a status quo fenntartásában, a tagságot illetően a dogmatikus és reformer tagoltság – 1953 és 1956 között, különösen 1956 tavaszától – valamivel erősebb volt. Azt is meg kell jegyezni, hogy a rendszer jellegénél, illetve a párt felépítésénél és működésénél fogva a tagság véleményének általában nem volt komoly politikai súlya, a politikai küzdelmek a vezetésen belül folytak, s ebben 1956. október 23-ig a döntő szerepet Nagy Imre és Rákosi Mátyás, valamint a körülöttük kialakuló politikusi csoportok játszották.

Érdekes az a folyamat, ahogyan 1956 őszén a kommunista politikusok többsége – elsősorban politikai szocializációjának egyoldalúságai, sajátosságai miatt – elvesztette reagáló képességét, többnyire képtelennek bizonyult az október 23-át követő napok eseményeinek reálpolitikai értékelésére és befolyásolására. Még a nyitottabb, a katonás pártfegyelem kötelmeitől fokozatosan megszabaduló Nagy Imrének is öt napra volt szüksége ahhoz, hogy elfogadja az események realitásokon alapuló értelmezését, Donáth Ferenc és Losonczy Géza álláspontját. A kommunista politikusok jelentős része sem a valóságos társadalmi megmozdulással, sem a demokratikus viszonyok újjászerveződésének a lehetőségével nem tudott mit kezdeni. A tagságát gyors ütemben elvesztő kommunista pártvezetés is túlságosan dezorganizált volt ahhoz, hogy döntésképes legyen, így önerőből nyilvánvalóan képtelenek voltak megtartani hatalmukat. Az MDP 1956. október 31-én megszűnt, helyére az MSZMP lépett, ám a négy nap kevés volt a kommunista párt gyökeres reformjára. A november 4-e után szerveződő MSZMP pedig csak a nevében azonos a második szovjet intervenció előtti önmagával, a lényeget tekintve már egy másik párt volt. Az események logikájánál fogva a

Kádár János által vezetett MSZMP-ben – különösen a kezdeti időszakban – az MDP-vel való kontinuitás erősödött, részben a belépők összetétele, részben pedig a Rákosi-korszak gyakorlatához visszahátráló kádári politikai miatt.

1956 októberében-novemberében tehát olyan kvázipártrendszer alakult ki Magyarországon, amely épített az ideológiai-politikai tradíciókra, az érzelmi kötődésekre, és megteremtette egy demokratikus, parlamentáris politikai struktúra kialakításának a feltételeit. Egyebek mellett történeti szempontból ezek a történések azért is fontosak, mert az 1956-os forradalom az egyetlen olyan esemény, amely a negyvenes évek vége és a nyolcvanas évek vége között alkalmat adott a tömeges és markáns politikai állásfoglalásra.

A megtorlás és áldozatai

Az 1956-os forradalmat követő megtorlás során a forradalomban való részvétel vádjával 229 főt végeztek ki. A kivégzettek háromnegyede 34 évesnél fiatalabb volt, többségük gyári munkás, bányász, mezőgazdasági munkás, mezőgazdasági önálló. Közel 20 000-en kerültek hosszabb-rövidebb ideig börtönbe, legalább ennyien voltak az internálótáborok lakói 1957 és 1959 között. 1958. április 1-ig 14 378 főt ítélték el elsőfokon jogerősen az 1956-os forradalom idején elkövetett cselekményekért. Az állásukból elbocsátottak száma pontos adatok hiányában is több tízezerre tehető. A perbefogottak és az elítéltek társadalmi összetétele is azt erősítette meg, hogy 1956 napjaiban a magyar társadalom egésze elutasította a szovjet típusú kommunista rendszert.

A megtorlás és a pacifikáció időszakában – 1957–1961 között – a kommunista vezetés arra törekedett, hogy a megtorlás eszközeinek széles körű alkalmazása révén helyi és országos szinten megfélemlítse, cselekvésképtelenné tegye vagy az ország elhagyására kényszerítse azokat, akik politikai aktivitásuk révén kitűntek a forradalom napjaiban. Pontosan azokat a „magembereket” igyekeztek semlegesíteni, akik képesek lehettek volna az ellenzéki politikai szerveződések létrehozására, illetve ezek működtetésére. A megtorlás tehát ebben az értelemben szisztematikus, ám nemritkán szeszélyes is volt, hiszen az is előfordult, hogy 1956-ban fontos szerepet játszó személyiségeket nem ért bántódás politikai tevékenységük miatt, míg az esetenként velük egy testületben tevékenykedőket börtönbe zárták vagy halálra ítélték.

A várható megtorlás és restauráció elől 1956 végén és 1957 első felében tömegesen menekültek külföldre. Az 1956-ban az országot végleg elhagyók száma – az osztrák és a jugoszláv belügyi összesítések szerint – 193 885 fő volt. Mintegy 5-8000 főre tehető azoknak a száma, akik csak rövid ideig tartózkodtak Ausztriában, nem kértek menekült státust, és illegálisan jöttek vissza Magyarországra. Így az 1956-os forradalom után elmenekültek összlétszáma meghaladta a 200 000 főt. A Kádár-kormány által a hazatérők részére meghirdetett amnesztiával élve 1957 kora nyaráig 11 447-en tértek vissza az országba. A KSH 1957-es

elemzésében annak a 151 731 személynek az adatait dolgozta fel, akikről a vonatkozó belügyminiszteri rendelet alapján lakcím-kijelentőlapot állítottak ki. Az ily módon regisztrált menekültek az ország lakosságának 1,5%-át jelentették, ami 70%-kal meghaladta az 1956. évi természetes szaporulatot. A távozók közül 81 000-en budapesti, 41 231-en a vidéki városok, 28 500-an a községek lakói voltak. Száz lakosra a legtöbb – korabeli kifejezéssel élve – disszidáló a Dunántúlon jutott, szám szerint 4,2. A Budapestről menekülők között magas – a becslések szerint 8-10 000 fő – volt a zsidóság aránya. A menekülők kétharmada férfi, egyharmada nő volt. Több mint 50%-uk még nem töltötte be a 25. életévét, amikor elhagyta az országot. Igen magas, több mint kétharmados volt közöttük az aktív keresők aránya. Az ország aktív keresőihez viszonyítva látható, hogy a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók 4,0%-a, a szellemi foglalkozásúak 3,3%-a, a mezőgazdasági tevékenységet folytatók 0,4%-a távozott. Az eltartott státuszú menekülők között a legnépesebb az egyetemisták és főiskolások 3200 fős csoportja volt, ami a korabeli felsőoktatási létszámhoz viszonyítva azt jelentette, hogy minden kilencedik egyetemista döntött az ország elhagyása mellett. Ha tipizálni szeretnénk az 1956-ban Magyarországról elmenekülőket, akkor azt lehetne mondani, hogy a tipikus menekülő 25 évesnél fiatalabb férfi, egyetemi hallgató vagy szakmunkás volt. Nyilvánvaló módon a disszidálók között többségben voltak azok, akik olyan kulturális tőkével rendelkeztek, ami megkönnyítette egzisztenciájuk újratерemtését. A távozók közül a legtöbben az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Kanadában, Németországban, Svájcban és Franciaországban találtak új hazát maguknak. A menekülthullám következtében megváltozott az ország népességének nemek szerinti összetétele, a nőtöbbség elérte az 1949-es értéket, jelentősen csökkent a fiatal generációk létszáma, miután a távozók többsége közülük került ki. Minthogy a menekülők 59%-a nőtlen vagy hajadon volt, ez a népesség családi állapot szerinti megoszlásán is éreztette hatásait. A forradalmi események megélenkítették a legális kivándorlást is. A Belügyminisztérium által 1957 januárja és májusa között 12 345 fő számára tették lehetővé, hogy legálisan elhagyja az országot.

A forradalom társadalmi hatása és következményei

Az egyes emberek, társadalmi csoportok magatartását az 1956-ot követő időszakban minden bizonnyal jelentős mértékben befolyásolta a politikai hatalomnak való kiszolgáltatottság tudata és a forradalom bukásával együtt járó vereségérzet. „A forradalmi szabadság napjaiban százezrek mondták el őszinte véleményüket, kezdtek szerveződni nem kommunista vagy antikommunista mozgalmakban és pártokban. Most (1956 után) mindannyian azt érezhették: őket is bármely pillanatban utolérheti a megtorlás.” (Kornai János 1995–1996) Az 1956-ot követő évtizedekben általános társadalmi magatartásformává vált a politikától való tudatos vagy ösztönös távolságtartás, aminek minden bizonnyal je-

lentős szerepe volt a kádári konszolidáció tartósságában. Nyilvánvalóan 1956 emléke is szerepet játszott abban, hogy csak a hetvenes évek második felében kezdődött meg a politikai ellenzékiesség szervezeteinek és intézményeinek kialakulása.

A politikai hatalom számára 1956-nak több fontos tanulsága volt: a korszak politikai vezető rétege igyekezett elkerülni vagy legalábbis mérsékelni a társadalmi konfliktusokat, illetve azok kiéleződésének lehetőségét, lemondtak arról, hogy minden áron kikényszerítsék a kommunista politikával történő feltétlen azonosulást, megelégedtek a látszatlegitimáció fenntartásával, és igyekeztek előtérbe állítani az életkörülmények, az életszínvonal javítását. Ugyanakkor a kádári berendezkedés a maga „legitimációját” 1956 forradalmának a tagadására építette fel, így abban a pillanatban megrendült, amikor ez megkérdőjeleződött, és ez a nyolcvanas évek végén a magyar közvélemény számára is egyre nyilvánvalóbbá vált.